

Проект «УКРАЇНА»

Австрійська
Галичина

Харків
«ФОЛІО»
2016

позичалень книжок, підтримку періодичних видань для народу, опіку здоров'ям школярів.

Діяльність польських просвітніх організацій мала певний успіх у Західній Галичині. Однак у Східній, за свідченнями тогочасних діячів, породжувала міжнаціональну напругу. Іван Франко писав, що у цих інституціях, які діяли на українській землі, «були цілі політичні, не просвіта». Натомість українська «Просвіта» повертала галичанам і наддніпрянцям історичну пам'ять, будила національну свідомість, утверджувала гідність, тобто формувала новий тип освіченого і діяльного громадянина, патріота і соборника.

Володимир Пашук

«РУСЬКИЙ З РУСЬКИМ ПОВІТАВСЯ...»: ВЗАЄМИНИ УКРАЇНСЬКИХ ДІЯЧІВ ГАЛИЧИНИ І ПІДРОСІЙСЬКОЇ УКРАЇНИ В ХІХ — НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У ХІХ — на початку ХХ ст. етнічні українські землі перебували під владою двох імперій — Російської, що охоплювала близько 85% етнічної території (Наддніпрянська Україна), та Австро-Угорської. Стимулюючим чинником у процесі усвідомлення належності до поділеного державними кордонами українського («руського», «малоруського») народу, окремого від польського й російського, були особисті взаємини галицьких і наддніпрянських діячів обабіч австро-російського кордону. В українській політичній термінології національна єдність, що є однією з основоположних складових національної ідеї, трактується як «соборність». Втілення ідеї національної єдності України видавалося проблематичним на зламі ХІХ—ХХ ст. Про це, зокрема, відверто писав І. Франко в 1900 р., що ідеал національної самостійності «з нашої теперішньої перспективи поза межами можливого», водночас закликав «вживати всіх сил і засобів, щоб наближуватись до нього...» Ідея соборності України була проголошена на уламках імперій у січні 1919 р. в Акті злуки УНР і ЗУНР, що стало результатом багатолітнього процесу кристалізації української національної самосвідомості, зокрема в підавстрійській Галичині.

Інтерес наддніпрянських діячів до Галичини проявлявся вже на початковому етапі національного відродження, науковому, або «збирання спадщини», в першій половині ХІХ ст. Услід за «Історією русів», перші фахові узагальнюючі дослідження з історії України Д. Бантиша-Каменського («Історія

Малої Росії», 1822 р.) та М. Маркевича («Історія Малоросії», 1842—1843 рр.), хоч і не давали чіткого територіального «уявлення» українських земель, обстоювали етнічну спорідненість між Наддніпрянщиною і Галичиною. У контексті висвітлення історичних подій автори згадували про Галичину як невід'ємну частину русько-українського простору. Перші дослідники українського фольклору М. Максимович, П. Лукашевич та ін., поряд з народнопісенною творчістю з Наддніпрянщини, друкували пісні з Галичини. Так, у першій частині фольклорної збірки П. Лукашевича «Малоросійські і червоноруські народні думи і пісні», виданій у Петербурзі 1836 р., вперше містилися фольклорні записи, зроблені як на підросійській Україні (в Полтавській губернії), так і в Галичині, по обидва боки австрійсько-російського кордону. «...Нравы и обычаи их (галичан. — *І. Р.*), — писав П. Лукашевич, — ни сколько не разнятся от Малороссиян; наречіе их есть также Малоросійское». Серед перших дослідників-мовознавців був М. Максимович, що вважав українську мову («южнорусській язык») самобутньою, окремою від російської і польської мов. Вона мала два наріччя — малоруське і червоноруське, галицьке, які існували ще в давньоруський період.

Серед наддніпрянських діячів «найбільш розвинений погляд на Галичину» (до М. Драгоманова) мав видатний український учений М. Максимович. У другому випуску альманаху «Кіевлянинъ» 1841 р. він опублікував статтю, в якій зробив аналіз літературної діяльності «на другом, противоположном конце Южной Руси, отделенном от нас разлучным Днестром». Автор схвально відгукнувся про перші твори галицьких письменників М. Устияновича, І. Могильницького та ін., написані народною мовою, особливо виділив «Руську трійцю» (М. Шашкевича, І. Вагилевича і Я. Головацького) та її альманах «Русалка Дністровая» 1837 р., що започаткував нову українську літературу в Галичині, відзначався загальнослов'янською тенденцією «к своенародности». Наукова зацікавленість наддніпрянської інтелігенції Галичиною виросла із слов'янознавства, прагнення глибше пізнати слов'янський світ. Однак українські діячі до середини ХІХ ст.

мали надто загальне уявлення про Галичину. «Народ, очевидно, нічого не знав, а інтелігенція (Наддніпрянщини. — *І. Р.*) мала неясне поняття про Галичину, — згадував В. Дорошенко, уродженець Полтавщини, — як край, населений словянським племенем «руссинов», ніби споріднених із «русским» народом великого російського царства, але що це за племя — 99% «малоросов» (офіційна назва українців у Російській імперії. — *І. Р.*) знало» дуже мало.

Початок більш-менш регулярних контактів із галичанами поклали в 1830—1840-х рр. М. Максимович, О. Бодяньський, П. Лукашевич та І. Срезневський (із них тільки два останні побували в Галичині, відповідно в 1839 і 1842 рр.). У листах до вузького кола галичан, передусім Я. Головацького, І. Вагилевича, Д. Зубрицького, вони заохочували молодь до народознавчої діяльності, написання праць живою народною мовою, обмінювалися книжками і відомостями про національно-культурне життя. «Спасибіг вам, українцям, — писав Я. Головацький П. Лукашевичу 1 (13) липня 1840 р., — що ви не цураєтесь тим паростком, відділеним від рідного кореня, приглушеного чужими бур'янами, але ще живим... Поможіте, братія, продратися до сонця, щоби цвіт у пупляшках не загиб». У листі до О. Бодяньського Я. Головацький констатував восени 1843 р.: «...Усе то більше розпространяється дух руський», закликаючи надсилати літературу з Наддніпрянщини в Галичину «для голодних бідняків, що для них всяка руська книжка — невидальщина». Інтерес до Великої України впливав з бажання вузького кола галицьких учених і літераторів поглибити історичну свідомість, ідентифікувати галицький варіант народнорозмовної мови. Наддніпрянсько-галицькі зв'язки, як правило, спорадичні, через листування, давали уявлення про єдність краю з українським («малоросійським») простором на сході.

Однак свідомості наддніпрянських діячів першої половини ХІХ ст. бракувало розуміння поняття «Малої Русі» та її місця у «всеруському» просторі, а також інтересу до самої Галичини. Найдовше серед галичан з вихідцем із Наддніпрянщини листувався Я. Головацький з О. Бодяньським, про-

фесором Московського університету. Особиста зустріч між ними відбулася лише 1867 р. у Москві, але кореспонденція почалася на 24 роки раніше і тривала до смерті О. Бодяньського в 1876 р. (з невеликою перервою). Під час наукової подорожі по слов'янських землях до Галичини приїжджав І. Срезневський влітку 1942 р., де мав зустрічі з місцевими діячами. З нагоди ближчого знайомства Я. Головацький присвятив І. Срезневському поезію, в якій домінує мотив єдності українського народу, що з таким оптимізмом і ясністю, хай навіть і суто декларативною, вперше прозвучав у творчості галицьких письменників:

*Руський з руським повстрівався,
Руський з руським повітався...
Хоч з далекої України,
Хоч з далекої родини —
Вже один другому брат!*

Переломною подією в розвитку української національної ідеї, що мала вплив на наддніпрянсько-галицькі взаємини, стала діяльність Т. Шевченка і кирило-мефодіївців у 1840-х рр. Таємне Кирило-Мефодіївське братство поставило вимогу незалежності України з демократичним ладом у союзі слов'янських народів, що суперечило конформістській моделі «малоросійства». Братчики бачили в Галичині невід'ємну частину русько-українського простору, несумісного з імперською ідеологією Росії. Найвидатніші діячі братства знали про «Русалку Дністровую», з іншого боку, їх творчість привернула увагу діячів «Руської трійці» на початку 1840-х рр. Відомості про Т. Шевченка, П. Куліша і М. Костомарова доходили до Галичини, але до початку 1860-х рр. не мали відчутного впливу на культурне життя краю. З розгромом кирило-мефодіївців російський уряд, який досі толерантно ставився до малоросійського культурного руху, розглядав місцевих патріотів як потенційних прихильників національного сепаратизму. Це поклато початок відкритим репресіям царизму проти українського руху (за винятком короткочасних «відлиг»), вінцем яких стали Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р.

Інтерес до Галичини під кутом зору панруської, східнослов'янської єдності виявляли російські науковці. Першим російським ученим, що здійснив наукову подорож у Галичину в 1822 р., був П. Кеппен, уродженець Харкова. Метою його поїздки було збирання матеріалів про «руську» мову («о наречіях руснякских») і встановлення межі її поширення й використання в Галичині. Зібраний П. Кеппеном мовознавчий матеріал дав підстави зробити висновок про мовну спорідненість руського населення Галичини з підросійськими «малоросами». «В Бродах я забував, — писав він, — что нахожусь за границей. На улицах все крестьяне говорили по малороссийски». Ознайомленню російської громадськості з Галичиною сприяв професор історії Московського університету М. Погодін, що особисто відвідав край в 1835 та 1842 рр. Крім Д. Зубрицького, з яким у нього зав'язалися найближчі стосунки, М. Погодін листувався з діячами «Руської трійці», цікавився науковим і літературним життям галицьких русинів. Будучи одним із ідеологів теорії російської «офіційної народності», М. Погодін бачив Росію центром слов'янського єднання, в доповідних записках для міністра освіти Росії С. Уварова в 1839 і 1842 рр. переконував у необхідності сприяння галицько-руській літературі. Серед значної частини російської інтелігенції, особливо з середини XIX ст., були поширені великодержавні, українофобські ідеї.

Під час європейської демократичної революції в 1848 р. відбулася активізація національного руху галицьких русинів, що вперше виступили під політичним гаслом. У Галичині домінувала проукраїнська концепція національної ідентичності, яку обстоювала заснована в травні 1848 р. Головна руська рада (далі — ГРР), що виразно заявила про належність галицьких русинів і наддніпрянських «малоросів» до єдиного 15-мільйонного народу, відмінного від польського і російського. Однак попри поширення ідеї наддніпрянсько-галицької єдності в тогочасному суспільстві, галичанам періоду «Весни народів» явно бракувало уваги до українського руху на Наддніпрянщині. Переглядаючи галицько-руські часописи 1848—1849 рр. (крім газети ГРР «Зорі Галицької» і дру-

кованого органу «Руського собору» «Дневника руського», виходили часописи «Пчола», «Новини», а з липня 1849 р. — урядовий «Галичо-руський вістник»), І. Свенціцький зауважив відсутність, за його словами, хоча б однієї «мало-мальськи» важливої публікації про культурне й літературне життя в Російській імперії. І. Франко справедливо писав, що галичани не відчували «потреби ближчих, особистих та літературних зносин із українцями; Україна, її степи, козацтво та пісні були для них лише поетичною декорацією».

У період відновлення абсолютизму в 1850-х рр., після поразки революції відбулося послаблення інтересу галицьких русинів до проблем свого національного розвитку, що відзначався аполітизмом. В умовах значного послаблення ідейного впливу на галичан з боку Наддніпрянщини через антиукраїнські репресії російського царизму, а з іншого боку — внаслідок зміцнення позицій поляків у Галичині при підтримці австрійського уряду, нечисленна місцева інтелігенція відчувала зневіру і брак сил для формування літературної мови на народнорозмовній основі. Це призвело до засилля в місцевій літературі макаронічного «язичія», що являло собою суміш місцевої руської говірки з церковнослов'янською, російською і польською мовами. Скориставшись підтримкою віденської влади, намісник краю поляк А. Голуховський в 1859 р. зробив навіть спробу переведення «руської» мови на латинку, але проти цього рішуче виступила галицько-руська інтелігенція, що стало причиною «азбучної війни». За цих умов наддніпрянсько-галицькі контакти, що залишалися переважно на рівні листування, значно послабшали. Однак вузьке коло галицьких літераторів не втратило інтерес до української книжки з Росії, зокрема серед видань, які в 1850-х рр. читали брати Яків та Іван Головацький, були праці О. Бодяньського, І. Срезневського, М. Маркевича та ін.

Свідченням активізації особистих взаємин з кряянами стали поїздки до Галичини видатних наддніпрянських діячів П. Куліша і М. Маркевича наприкінці 1850-х рр. Побувавши у Львові в жовтні 1857 р. проїздом з дружиною, історик М. Маркевич зустрівся з Я. Головацьким, а невдовзі — з його братом

Іваном Головацьким у Відні. «Время слишком короткое провел я в их обществе, — емоційно писав І. Головацький, — но все же считаю его счастливейшим в жизни моей». У червні 1858 р. Галичину вперше відвідав письменник П. Куліш та його дружина Ганна Барвінок, повертаючись на батьківщину з подорожі по Європі. П. Куліш залишив для потреб Народного дому у Львові кілька своїх видань — роман «Чорна рада», «Записки о Южной Руси», де використано фонетичний правопис, т. зв. «кулішівку», та ін... За словами О. Барвіньського, П. Куліш зробив «почин» до встановлення «сталих взаємин між Галичиною [і] закордонною Україною». Декілька років він листувався з Я. Головацьким (до 1866 р.). «Пособить, брате, русинам галицьким, — закликав галичанин П. Куліша в листі 30 червня 1859 р., — засилить їх плодами малоруської братії, бо наша самотня билинка засхне від спеки, або приглушать її сусідні бур'яни». Ідейна еволюція Я. Головацького на русофільські позиції стала на перешкоді взаєминам обох діячів, колишній член «Руської трійці» 1867 р. виїхав до Росії, проживав у Вільно (Вільнюсі).

У взаєминах галицьких і наддніпрянських діячів перелом відбувся з середини XIX ст., що було пов'язано з активізацією двох «гілок» українського національного руху під впливом зовнішніх чинників — лібералізації російського царизму наприкінці 1850-х рр. та конституційних реформ і децентралізації внутрішнього устрою в Габсбурзькій монархії на початку 60-х рр. Діяльність українських громадівців з Наддніпрянщини, що спрямували зусилля на культурно-освітню діяльність серед простолюду, особливо знайомство з творчістю Т. Шевченка, мали вирішальний вплив на зародження і розвиток галицького народовства. Народовці обстоювали новочасну українську національну ідею, приналежність галицьких русинів до самостійної української нації. В українському національному самоусвідомленні галичан останньої третини XIX ст. особливу роль відіграли три видатні наддніпрянські діячі — П. Куліш (у 60-х рр.), М. Драгоманов (із середини 70-х рр.) та М. Грушевський (в 90-х рр.). І. Франко з цього приводу писав про «представників трьох

різних поколінь» у розвитку українства в Галичині, вплив яких «поширився здебільшого між інтелігенцією, а частково й між народом: у 60-их роках XIX ст. домінував вплив Куліша, у 70-их і 80-их — Драгоманова, а в 90-их — Грушевського». На думку І. Франка, перший напрям був «формально національним (його можна б назвати національно-культурницьким. — *І. Р.*), другий — радикально-соціальним і третій — національно-радикальним».

Під ідейним впливом наддніпрянських громадівців народівська інтелігенція пропагувала в Галичині твори нової української літератури, наближала місцеві мовні норми до загальноукраїнських, поширювала українську історичну свідомість. Діяльність «ранніх» народівців, видання часописів «Вечерниці», «Мета», «Нива» і «Русалка» у Львові в 1862—1866 рр. навряд чи були б можливими без опори на літературні й наукові твори наддніпрянських авторів. У народівській пресі містилися передруки з журналів М. Максимовича «Киевлянин» (1840 і 1841 рр.) та петербурзької «Основи» (1861—1862 рр.), з яких, за висловом дослідника К. Студинського, редакція львівських «Вечерниць» «черпала повними пригорщами». У листі до редакції «Мети» восени 1863 р. П. Куліш образно звернувся до «коханого побратимства» із закликом «пахати та сіяти, бо лежить наша рідна земля великим перелогом», висловив бажання ближче «подивитись на галичанську Україну». Крім народівських видань, наддніпрянці П. Куліш, О. Кониський та ін. друкувалися у львівській русофільській газеті «Слово». Наріжним каменем ідеології русофілів (їх ще називали москвофілами) була теза, що галицькі русини — це «малоруська» частина єдиного в історичній, культурній і духовній сфері панруського, східнослов'янського простору. Між народівцями і русофілами на перших порах не існувало конфронтації, основне питання було відмежуватися від поляків, а суперечності навколо співвідношення просторів «Галичина — підросійська Україна (Малоросія) — Росія» відходили на другий план.

Проголошення конституції в Австро-Угорщині, що розширювала права країв у процесі державного управління,

мало двоякий вплив на національний рух у Галичині: він отримав змогу вільно розвиватися, не зазнаючи урядових репресій, однак нерівні умови, у яких опинилися місцеві русини порівняно з поляками, відкрили шлях до полонізації. Польсько-австрійське порозуміння і поступове перетворення Галичини в польську автономію, а з іншого боку — Валувський циркуляр 1863 р., антиукраїнські репресії в Росії завдали потужного удару по українському русі. Зворотним боком цього стало посилення проросійських настроїв у Галичині, що знайшло відображення в статті І. Наумовича у львівському «Слові» влітку 1866 р. про мовно-культурну єдність руського населення краю з усіма «руськими». Вона засвідчила зміну національно-політичної орієнтації русофільського часопису в бік зближення з Росією. Наддніпрянські діячі з середини 1860-х рр. продовжили співпрацю тільки з галицькими народівцями, піддали критиці ідейну еволюцію русофілів. Свідченням розмежування національно-політичних сил стали суперечки навколо публікації двох приватних листів П. Куліша до Я. Головацького восени 1866 р., що розгорілися в народівській і русофільській пресі Галичини, мали відгук у російській періодиці. Перейшовши на русофільські позиції, Я. Головацький виїхав до Росії, тоді як П. Куліш зблизився з галицькими народівцями і взяв активну участь (як автор, публікатор чужих літературних текстів, меценат) у виданні з 1867 р. українського журналу «Правда» у Львові.

У програмній заяві редакції «Правди» в грудні 1869 р. говорилося про мовно-культурну й духовну єдність галичан і буковинців із Наддніпрянською Україною: «Галичина и Буковина здужають до єдинства літературного з Україною». Це прагнення «хочемо ми виявити и заступити перед Слов'янським міром посредством нашого письма (журналу. — *І. Р.*)». Кулішеві контакти з народівськими діячами О. Партицьким, А. Вахнянином, братами Барвінськими та деякими ін. були досить напруженими, а на зламі 1860—1870-х рр. відбувся їх розрив, що пояснювалося як особливостями характеру самого П. Куліша, так і відмінній ментальності обох

сторін. Проживаючи в конституційних умовах Австро-Угорщини, молоді галицькі народовці у взаєминах із наддніпрянцями схилилися до демократизму, самостійності у вчинках, тоді як П. Куліш — і в силу своєї вдачі, виховання та досвіду роботи в умовах жорсткого адміністрування, і як старший за віком — тяжів до авторитаризму. В. Навроцький писав М. Бучинському в січні 1870 р.: «...Він нашого парламентарного язика не розуміє, так як ми — его абсолютистичного». П. Куліш виріс у Росії, а галичани — у «свобідній» Австрії. Після конфлікту з П. Кулішем журнал «Правда» в середині 1870 р. на якийсь час перестав виходити.

Наддніпрянські діячі підтримали діяльність у Галичині народовського культурно-освітнього товариства «Просвіта», заснованого в грудні 1868 р., що сприяло розвитку серед простолюду української національної самосвідомості. Побувавши наприкінці 1869 р. у Львові, наддніпрянець Д. Спек записався в члени місцевої «Просвіти» (під номером 125). «Був це перший член львівської «Просвіти» з Великої України», — писав К. Студинський. На зламі ХІХ—ХХ ст. вписування наддніпрянських діячів у дійсні або почесні члени народовських товариств у підавстрійській Галичині стало звичним явищем. Так, за 15 років до Першої світової війни (з 1899 р.) 29 вчених із підросійської України обрано дійсними членами Наукового товариства ім. Шевченка (далі — НТШ), серед почесних членів товариства були М. Грушевський, В. Антонович, І. Нечуй-Левицький, М. Лисенко та ін. При матеріальній підтримці українських діячів з Наддніпрянщини у Львові 1873 р. було створено Товариство ім. Шевченка із власною друкарнею (з 1892 р. — НТШ), що відіграло особливу роль у зміцненні наддніпрянсько-галицьких взаємин. Кошти для створення товариства, що дбало б про розвиток українського письменства і мало би власну друкарню для видання літератури, користуючись конституційними можливостями Габсбурзької монархії, надали наддніпрянські громадівці, колишній кирило-мефодіївець Д. Пильчиков особисто відвіз до Львова в 1873 р. 8 тис. російських рублів, призначених для купівлі друкарні.

Однак зв'язки між наддніпрянськими і галицькими діячами були досить слабкими, спорадичними, як правило, через листування та публікацію праць у Галичині. «Сидимо ми — рукою досягти до Вас, — емоційно писав І. Рудченко М. Бучинському в березні 1872 р., — а неначе муром одмуровані. Що у Вас виходить, — ми не знаємо; а що у нас, — до Вас пізно доходить». За підрахунками К. Студинського, Габсбурзьку монархію (Галичину, Відень) у 1860-х — на початку 1870-х рр. у різний час відвідали понад два десятки відомих українських діячів з Російської імперії: П. Куліш, О. Кониський, О. Потебня, Т. Лебединцев, М. Лисенко, М. Старицький, Олена Пчілка, Є. Милорадович, І. Нечуй-Левицький та ін. Найбільш тісні стосунки з галичанами встановили П. Куліш, що був «рушієм» українофільських настроїв у краї в 1860-х рр., та О. Кониський (бібліограф І. Левицький нарахував у нього аж 10 криптонімів і 21 псевдонім у місцевих виданнях). У листуванні між галичанами і наддніпрянцями останньої третини ХІХ ст. простежувався «ефект взаємного залякування», наголос на необхідності взаємодії у боротьбі проти загрози винищення, за вільний національний розвиток, з використанням конституційних свобод в Австро-Угорщині. Галицькі народовці очікували підтримки від наддніпрянських діячів, були вражені широтою їх світогляду. М. Лисенко писав у листі до О. Барвінського в жовтні 1869 р.: «...Нам, своїм кривим людям, одній матері дітям, не варт, не личить розіднатись, але скуплятися як найміцніше».

Значний поштовх у справі української національної самоідентифікації галичан зробив наддніпрянський історик і громадський діяч М. Драгоманов. Свою першу статтю про Галичину в російській пресі він надрукував ще в 1867 р., під час наукового стажування в Європі (1870—1873 рр.) встановив контакти з галицькими діячами, зокрема студентським товариством «Січ» у Відні, регулярно надсилав літературу з Наддніпрянщини. М. Драгоманов особисто побував у «підавстрійській Русі» влітку 1873 і 1875 рр., в кореспонденції з галичанами, зокрема в листах до редакцій львівських журналів «Правда» і «Друг» у середині 70-х рр., намагався надати

національному рухові модерного європейського характеру в душі «громадівського соціалізму». В уявленні М. Драгоманова підавстрійська Галичина була «єдиною країною», де «українофільство... може стати серйозним громадським рухом, поки в Росії нема політичної волі», але цього було неможливо зробити «без підмоги з російської України». За значну увагу до Галичини і громадського життя краян сучасники жартома назвали його Михайлом Галицьким. Внаслідок урядових репресій царизму М. Драгоманов був змушений емігрувати з сім'єю до Женеви, у Швейцарію, де з 1876 р. розгорнув широку видавничу діяльність, став неофіційним послом української справи в Європі.

Під ідейним впливом М. Драгоманова молоді галицько-руські політики (І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький та ін.) із середини 1870-х рр. наворачуються до соціалізму. «Думки, голошені Драгомановим, — згадував М. Павлик, — видалися у нас чимось нечувано новим і смілим...» Перший судовий процес проти радикалів-соціалістів у Львові 1877—1878 рр. завдав удару по радикальній течії, що мала вузьку соціальну базу, а їх діяльність піддали рішучій критиці як «старші» народовці, так і русофіли. Галицькі радикали отримували ідейну і фінансову підтримку від прихильників драгоманівських ідей з Наддніпрянщини, але видання радикальної преси («Громадський друг», «Дзвін», «Молот») в умовах поліцейських переслідувань було недовговічним. Найбільш тісні творчі стосунки зав'язалися між православним П. Кулішем і греко-католиком І. Пулюєм, що спільно працювали над перекладом Святого Письма на українську мову (з 1869 р.), готовий матеріал публікували в Галичині. Після смерті П. Куліша (1897 р.) завершити україномовний переклад Біблії галичанину І. Пулюю допоміг український письменник І. Нечуй-Левицький. «Святе Письмо Старого і Нового Завіту» в перекладі «мовою русько-українською» вперше побачило світ 1903 р. у Відні, що відіграло особливу роль у кристалізації модерної всеукраїнської національної свідомості.

Зацікавленість галичан українським рухом із Наддніпрянщини пояснювалася браком кваліфікованих наукових

сил і достатніх матеріальних ресурсів для успішного протистояння полякам. В. Терлецький відверто наголошував у листі до К. Климковича 16 грудня 1863 р., що «сепаратизм од України, од більшинства нашого народа був бы погильею для русинов Галичини...» У свою чергу, наддніпрянські діячі вбачали в Галичині своєрідний резервуар для збирання і зберігання загальноукраїнських культурних надбань із надією, що антиукраїнські репресії царизму з часом будуть відмінені. У міру посилення антиукраїнських репресій царизму зв'язки наддніпрянських громадівців із Галичиною значно активізувалися, що знайшло відображення як у творчих контактах, так і у фінансовій допомозі. Прикладами продуктивної співпраці стало заснування і діяльність Товариства ім. Шевченка, видання у Львові загальноукраїнських журналів «Правда» (виходив упродовж 1867—1898 рр., з перервами) та «Зоря» (з середини 80-х рр.). Журнали на кілька десятиліть стали трибуною для українських письменників Наддніпрянщини, що публікували власні твори в Галичині, не маючи для цього можливостей у Росії. Серед відомих наддніпрянських письменників у галицькій пресі друкувалися П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, Марко Вовчок, Панас Мирний, М. Старицький, О. Кониський та багато ін. Наддніпрянці нерідко були змушені публікуватися під псевдонімами, часом навіть не знали про друк надісланих ними творів. Так, О. Кониський скаржився В. Барвінському 3 квітня 1879 р., що не писав «нічого до «Правди», бо... не знав, що дієтця з моїми працями».

Поглибленню наддніпрянсько-галицьких взаємин сприяли також візити галичан на підросійську Україну, що були нечастими. Так, на початку 1870-х рр. до Києва приїжджали К. Устиянович, В. Ганкевич (за припущенням К. Студинського, він міг привезти матеріали для друку у відновленій 1872 р. «Правді» та навіть деяку фінансову допомогу). Однак у цілому галичанам явно бракувало конкретних відомостей про Наддніпрянщину і навіть бажання глибше пізнати національне життя під владою царської Росії. Є. Олесницький згадував, що на зламі XIX—XX ст. навряд чи був «цілий десяток

людей у нас, що бували на Україні, хоч було тамтуди зовсім недалеко...». Це дисонувало з галицькими поляками, які «при ріжних нагодах улаштовували часті громадні поїздки до Кракова» (давньої польської столиці), що «сильно скріпляло їх свідомість і національну ідею». Навіть найбільш видатний західноукраїнський письменник, громадський діяч, націолог І. Франко після одруження з О. Хоружинською в травні 1886 р., не бував на Наддніпрянщині протягом майже чверті століття, востаннє приїжджав до Києва весною 1909 р., уже будучи важко хворий. Редактор «Діла» І. Белей з жалем писав до М. Драгоманова в грудні 1888 р., що в часописі друкувалися статті «про болгар та сербів, а про Україну нема, бо все якось нам не велося навязати з ким-небудь на Україні такі зносини, щоб забезпечити собі непереривні періодичні дописи... з тамошнього руху і життя-буття».

Контакти між українськими діячами обабіч Збруча серйозно ускладнювали цензурні перешкоди в Росії. У той час «зносини з Галичиною... були дуже утруднені, — згадував О. Лотоцький, — і відбувалися вони через спеціальних пошланців (що бувало не часто), а як листовним способом, то такою «езопівською мовою», що не раз виходили з того прикрі непорозуміння між кореспондентами... Дуже трудно було і в друку подати якісь ширші відомості про стан української справи в Галичині, цензура пильно над сим частувала». Від імені наддніпрянців М. Лисенко скаржився К. Паньківському 30 грудня 1894 р.: «Ви, сидячи собі в Галичині, не стямите того, як то тяжко хоч і в себе дома, пробувати без живого слова в рідній мові, під режимом, котрий... забороняє» все українське. Про адміністративні перешкоди царизму в справі наддніпрянсько-галицької комунікації писав у спогадах Є. Чикаленко. Зокрема, щоб поїхати з Наддніпрянщини в Галичину, «треба було подати прохання поліцейському про видачу свідоцтва «о неимені препятствій» на виїзд за границю, тоді до пристава (поліцейського комісара), потім до окологочного (поліцейського офіцера), який робив одмітку на проханні, тоді знов до поліціймейстера за свідоцтвом, потім в казначейство (податковий уряд) платити досить великий на

той час паспортний податок, аж тоді до губернатора за паспортом, потім ще до австрійського консула за візою. На все оте треба було витратити не менше тижня...»

Активізацію взаємин між галичанами і наддніпрянцями спричинив, з одного боку, Емський указ 1876 р., що спонукав наддніпрянських громадівців звернути більшу увагу на Австро-Угорщину, де існували можливості для легальної української діяльності, а з іншого боку — перегрупування сил у національному русі в Галичині на зламі 70—80-х рр. Русофільське політичне товариство «Русская рада», засноване 1870 р., виявилось неспроможним гідно протистояти полякам у краї. Невдачі в галицько-руській політиці, що виразно проявилися на парламентських виборах 1879 р. у катастрофічному зменшенні чисельності руських послів, спонукали народовських лідерів до зміни тактики. Вони розгорнули діяльність у руслі проголошеної концепції «органічної праці» для зміцнення власної підтримки в масах: видання газет «Батьківщина» (з 1879 р.) і «Діло» (з 1880 р.), скликання перших «всенародних» віч у Львові 1880, 1883 рр. та на провінції тощо. У 1885 р. була створена політична організація народовців «Народна рада» у Львові. Щоправда, народовці ще деякий час об'єднувалися з русофілами для проведення акцій загальнонаціональної ваги, під час виборчих кампаній до Галицького сейму та австрійського парламенту. Молодшу генерацію української інтелігенції, що вийшла на суспільну арену між 1880 і 1900 рр., І. Франко назвав «Молода Україна». На початку 80-х рр. вона надала імпульс для зближення між Галичиною і підросійською Україною, за словами І. Франка, почала «велику працю», що поступово долала «прірви... між простим народом і інтелігенцією, з одного, між Україною і Галичиною, з другого боку».

Ближчому знайомству української інтелігенції з Галичиною сприяли мандрівки студентської молоді в 1883—1888 рр., що, за словами І. Крип'якевича, «були одними з перших спроб зорганізованої туристики і причинилися значно до оживлення краєзнавчих студій». У «мандрівках» взяли участь представники з Наддніпрянщини, зокрема в літній мандрівці

1885 р. — К. Арабажин, К. Мельник-Антонович, О. Доброграєва та ін. (усього — близько 100 учасників). Серед галичан поглиблення контактів з наддніпрянцями шукали брати Олександр і Володимир Барвінські. І. Нечуй-Левицький писав редактору газети «Діло» В. Барвінському 11 серпня 1881 р.: «...От таки читатимемо хоч одну галицьку газету! До сього часу ми не знали, що там дієть ся у Вас в Галичині». Восени 1881 р. В. Барвінський їздив до Києва, де зустрічався з громадівцями (В. Антоновичем, О. Кониським, М. Лисенком та ін.), щоб здобути їхню підтримку для народовців у Галичині, зокрема знайти дописувачів і передплатників для львівського «Діла». Однак він не отримав розуміння «спільности справи України з Галичиною, якого сподівався». Наддніпрянці, будучи прихильниками фонетики («кулішівки»), виступали проти етимологічного правопису газети «Діло» — «максимовичівки», що вживався редакцією для пом'якшення напруги у відносинах із русофілами на ґрунті мовно-правописних суперечок. Крім того, «політичні справи галицьких русинів в нім («Ділі». — *I. P.*) обговорювані», за словами О. Барвінського, наддніпрянців «мало цікавили».

Однак поступово в 1880-ті рр. серед наддніпрянських діячів посилювалося розуміння важливості Галичини у збереженні і розвитку загальноукраїнського національного руху. Особливу роль у справі наддніпрянсько-галицького зближення відіграв видатний український історик В. Антонович, що відвідав Галичину в 1880 і 1885 рр. для наукової роботи і спілкування з місцевими діячами. Зокрема, під час майже трьохмісячного перебування у Львові в березні—травні 1880 р. він, як свідчать «щоденні нотатки закордонної подорожі 1880 р.», зустрівся з понад 20 галичанами, переважно народовцями. Побувавши після Галичини в Західній Європі, В. Антонович повернувся додому на початку 1881 р., коли в Російській імперії з убивством царя Олександра II остаточно запанувала реакція. Під враженням свіжих розповідей В. Антоновича українські громадівці дедалі більше усвідомлювали історичне значення півавстрійської Галичини, з її конституційними можливостями, для вільного національ-

ного розвитку. Можливо, саме в той час почав уживатися термін «український П'ємонт», на появу якого не могло не вплинути недавнє перебування історика в Італії та Галичині. Під час візиту до Львова в липні 1885 р. В. Антонович за дорученням київської громади мав нараду з місцевими народовцями щодо видання преси, зокрема спеціального додатку до часопису «Батьківщина», присвяченого справам підросійської України, та участі І. Франка в редакції журналу «Зоря» (проти цього рішуче виступили старші народовці через його соціалістичні погляди).

Образ Галичини як «українського П'ємонта» формували передусім наддніпрянські діячі, починаючи з середини 1860-х рр. Вагомий внесок в усвідомлення ролі краю як центру загальноукраїнського руху, поряд з В. Антоновичем, М. Драгомановим, О. Кониським та ін., відіграв П. Куліш. Приїхавши до Львова в кінці 1881 р. на кілька місяців, він виступив прихильником порозуміння з поляками для забезпечення кращих умов розвитку українського руху. Кулішеві погляди на необхідність польсько-українського зближення, що дало б змогу перенести осередок культурно-національної праці з підросійської України в Галичину, під захист австрійської конституції, знайшли відображення в публіцистичній брошурі «Крашанка русинам и полякам на Великдень 1882 року», виданій у Львові в квітні 1882 р. Однак угодовська ініціатива не знайшла підтримки в обох сторін, яких письменник закликав до порозуміння, через стереотипи в суспільній свідомості, взаємну ворожнечу, що переповнювала історичну пам'ять. Незважаючи на невдачу, Кулішева акція стала «генеральною репетицією» польсько-української угоди, відомої в історії як «нова ера». Підґрунтям для угодовських тенденцій стала еволюція галицького русофільства при фінансовій підтримці російських інституцій, яку виразно засвідчив судовий процес над русофілами 1882 р. («процес О. Грабар»).

Особливе значення в утвердженні української національної ідеї мав І. Франко, нетривала співпраця якого з редакцією «Зорі» в середині 1880-х рр. виявилася досить плід-

ною. І. Франко доклав чимало зусиль для залучення «цінних матеріалів з України», за його словами, зміст журналу «був надзвичайно багатий і різномірний». Однак ідейні розбіжності невдовзі взяли гору, він був змушений залишити народовські видання, пішовши з 1887 р. «шукати заробітку між поляками...», друкувався в польській пресі (називав це «наймами у сусідів»). Франкові погляди в останнє двадцятиліття XIX ст. зазнали еволюції від соціалізму до націонал-демократизму. Ідея всеукраїнської єдності стала однією з центральних у поетичній творчості І. Франка з 1880 р., коли він написав вірш «Не пора, не пора, не пора...», як своєрідний національний гімн, у його публіцистичних і наукових творах вона так виразно постала пізніше. І. Франко пророко передав ідею соборності України у вірші «Розвивайся ти, високий дубе», написаному в 1883 р.: Встане славна мати Україна / Щаслива і вільна, / Від Кубані аж до Сяну-річки / Одна, нероздільна. «Соборницькі» ідеали він намагався утвердити навіть на прикладі створення власної сім'ї, «першого всеукраїнського «соборного» шлюбу», що «мав бути ніби малою моделлю української нації», але на практиці продемонстрував «численні культурні відмінності й перешкоди... на шляху до порозуміння між «західняками» і «східняками».

Наддніпрянські й галицькі діячі спільними зусиллями формували уявлення про Галичину як невід'ємну частину русько-українського простору. «Соборницьку» версію української історії в Галичині популяризували ще з середини 1870-х рр. наддніпрянці М. Ковалевський та І. Нечуй-Левицький — автори брошур на історичну тематику, виданих у Львові. Етапну роль у процесі обґрунтування національної окремішності русинів-українців від поляків і росіян (великорусів) відіграла «Руська історична бібліотека», що видавалася з 1886 р. Вона містила праці здебільшого перекладного характеру, ознайомлювала галичан з основними досягненнями наддніпрянських авторів у галузі української історії (до 1904 р. вийшло 24 томи). Поштовх для видання дало особисте знайомство О. Барвінського з В. Антоновичем у

Києві влітку 1885 р. «Бібліотеку» було вирішено видавати в Галичині не «кулішівкою», а більш звичним для галичан етимологічним правописом, щоб «здобути потрібні грошеві засоби на видавництво...» Видавці мали на меті показати історичну тяглість етнічних українських земель від давньоруських часів і засвідчити національну єдність обабіч Збруча. О. Барвінський згадував, що під час наради в Києві в серпні 1885 р. з ініціативи В. Антоновича прийнято рішення «усталити вислів щодо назви нашого народу й краю в супротивності до Московщини» — «українсько-руський» та «Україна-Русь». «Бібліотека» поклала початок систематичній творчій співпраці наддніпрянських і галицьких істориків, що з особливою силою проявилася в 90-х рр. XIX — на початку XX ст.

На ґрунті боротьби з русофільством серед наддніпрянських громадівців (В. Антоновича, О. Кониського та ін.), галицьких народовців і польських політичних угруповань у краї поступово визріла угодовська ідея, яку підтримав австрійський уряд в умовах назриваючого дипломатичного конфлікту з Росією. Представники київської громади В. Антонович і К. Михальчук у 1891 р. в різний час приїжджали до Львова, щоб переконати галичан у необхідності продовження дотеперішньої угодовської політики, проголошеної восени 1890 р., бо проти неї від самого початку рішуче виступили русофіли і радикали, а невдовзі — частина народовців, незадоволених дрібними поступками властей. Коли лідер народовців Ю. Романчук наприкінці 1892 р. піддав різкій критиці угодовський курс, київські громадівці спрямували йому листа про помилковість переходу в опозицію до уряду, бо угодовська політика «дала якісь позитивні результати...» Незважаючи на провал, «нова ера» (1890—1894 рр.) стала переломною подією в розвитку українського національного руху в Галичині, що остаточно вступив у стадію політизації, характерними рисами якої стало формування партійно-політичної системи, кристалізація ідеї політичної самостійності й соборності України. Угодовська акція сприяла наданню офіційного статусу фонетичному правопису в 1893 р., що

зближувало галичан і наддніпрянців на мовно-правописному ґрунті.

Серед нечисленних здобутків «нової ери» було створення кафедри української історії у Львівському університеті в 1894 р., яку очолив молодий наддніпрянський історик М. Грушевський (тривалі переговори з В. Антоновичем, якого народовці планували запросити на цю посаду, завершилися безрезультатно). Переїхавши до Львова, М. Грушевський в 1897 р. очолив НТШ, яке під його керівництвом значно активізувало наукові зв'язки між галичанами і наддніпрянцями в кінці XIX — на початку XX ст. На ниві вивчення українського народознавства найбільш значними були успіхи вчених із Наддніпрянщини, але, як наголошував М. Грушевський, «синтезувати їх довелося на галицькому ґрунті з огляду на ті умови, в яких перебувало українське життя Росії». «Записки НТШ» під редакцією М. Грушевського (з 1895 р.) стали справді всеукраїнським органом. В австрійський період зі 105 авторів, які опублікували свої праці в «Записках НТШ» (крім дрібних заміток), майже третина (37) було з Наддніпрянщини. Ще більший відсоток наддніпрянських науковців друкувався впродовж 1899—1914 рр. на сторінках «Матеріалів до українсько-руської етнології» — 14 з 25-ти. Загалом щонайменше третина наддніпрянців, а подекуди й більше, були серед тих, хто друкувався у виданнях НТШ.

Враховуючи брак коштів для забезпечення зростаючих масштабів діяльності НТШ, на допомогу прийшли меценати з Росії В. Пелехін і В. Симиренко, на кошти яких товариство придбало у Львові два будинки, де, зокрема, було розташовано друкарню і палітурню. У 1899 р. була створена книгарня НТШ, що мала філії в Києві та Харкові, через які можна було замовляти книжки з Галичини. Водночас у львівській книгарні НТШ в 1903 р. продавали видання класиків нової української літератури І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, М. Коцюбинського, Панаса Мирного та ін. У 1900 р. з НТШ обмінювалося літературою 18 організацій і установ Наддніпрянщини, а в 1914 р. — 23, що охоплювали територію від Холма і Кам'янець-Подільського

на заході до Харкова на сході. Подарунок НТШ від О. Кониського в 1893 р. (392 томи з власної бібліотеки), а перед смертю в 1900 р. — решти своїх книг, поклав початок особистим даруванням до бібліотеки товариства (Д. Багалія, Ф. Вовка, Д. Дорошенка, М. Сумцова та ін.). Якщо в 1894 р. у бібліотеці НТШ налічувалося лише 600 книг, то в 1913 р. — уже понад 70 тис. Цифрові дані є найкращою ілюстрацією активізації українського руху, поглиблення наддніпрянсько-галицьких взаємозв'язків.

Взаємини між українськими діячами обабіч австро-російського кордону в кінці XIX — на початку XX ст. значно активізувалися, але далі були переважно на рівні листування і публікації праць наддніпрянських авторів у Галичині. Українським діячам у Росії кореспонденція з півавстрійської Галичини, де були значні успіхи в розвитку національного руху, давала стимул для продовження діяльності в умовах антиукраїнських репресій. Про це, зокрема, свідчить лист українського вченого і письменника А. Кримського з Москви Омеляну Огоновському на початку 1891 р., де наголошувалося, що «письмо од галицького діяча робить на вкраїнця якесь любе, підбодряє вражіння... нагадує про нашу єдність з Україною Австрійською». Наддніпрянець О. Катренко писав В. Гнатюку 28 вересня 1901 р. як «один з нечисленних бідних українців», що мав надію отримувати літературу з Галичини, «з стола багатого брата». Серед наддніпрянських діячів багатолітні листовні стосунки з галичанами до Першої світової війни підтримували М. Лисенко, Ганна Барвінок, І. Нечуй-Левицький, О. Русов, Б. Грінченко, П. Грабовський та ін. Зокрема, М. Лисенко листувався з О. Барвінським ще з кінця 1860-х рр. (вони познайомилися у Львові), галичанин називав його «батьком української музики... геніальним митцем, котрого видав наш нарід...» А. Кримський писав В. Гнатюку в червні 1905 р.: «...Утиски на нашім письменстві держатимуться ще дуже довгий час, аж доки не буде в Росії конституції для всіх народностей».

Галичина стала осередком наддніпрянської політичної еміграції на початку XX ст., що виникла в умовах пересліду-

вання українського руху з боку царизму і прагнення передових діячів використати конституційні можливості для політичної діяльності в Австро-Угорщині. Початок політичної еміграції припав на останню третину XIX ст. з вимушеною еміграцією з Росії М. Драгоманова, С. Подолинського, Ф. Вовка та ін., але вона була нечисленна, мала центр у Женеві. Більшість політичних емігрантів на зламі XIX—XX ст. були представниками РУП, хоч до Галичини приїжджали діячі різних партій, зокрема такі відомі, як С. Петлюра, В. Винниченко, М. Порш, Д. Антонович, О. Скоропис-Йолтуховський, Б. Ярошевський та ін. Центром еміграції у Львові був Закордонний Комітет (далі — ЗК) РУП, що займався редагуванням статей, надісланих з Росії, виданням нелегальної рупівської літератури та організацією транспортування її на Наддніпрянщину. Усього тільки за 1903 р. і першу половину 1904 р. було видано і перевезено 50 пудів нелегальної літератури. У своєму емігрантському житті наддніпрянці трималися разом, винаймали декілька кімнат на вул. Курковій, 10 (нині — вул. М. Лисенка). Незважаючи на захоплення галицькими конституційними свободами, вони важко звикали до Галичини, жили власними партійними інтересами.

Як правило, політичні емігранти з підросійської України першої хвилі, чисельно невеликої, були студентами вищих навчальних закладів, що припинили своє навчання через репресії царизму. Під час першої російської революції 1905—1907 рр., особливо після жовтневого 1905 р. Маніфесту царя Миколи II, що проголошував демократичні свободи, перетворення імперії в конституційну монархію, більшість емігрантів повернулися на батьківщину. Вони скористалися легальними можливостями для продовження політичної боротьби в Росії, але після поразки революції, рятуючись від столипінських репресій, багато з них були змушені знову емігрувати в Галичину. Друга хвиля наддніпрянської політичної еміграції охопила 1907—1914 рр., приїжджі співпрацювали в галицьких інституціях, часописах, брали активну участь у боротьбі за створення українського університету у Львові тощо. Наддніпрянська громадськість на чолі з Є. Чи-

каленком пожертвувала кошти на будівництво «Академічного дому», що мав забезпечити житлом незаможних студентів із Наддніпрянщини (директор — емігрант В. Козловський).

На початку 1906 р. до Галичини емігрував Г. Хоткевич, уродженець Харкова, щоб уникнути арешту за участь у політичній боротьбі з царизмом під час революції 1905 р. Проживаючи спочатку у Львові, а з літа 1906 р., на запрошення В. Гнатюка, в Криворівні, він захопився краєм, що знайшло відображення в художніх творах на гуцульську тематику. У с. Красноїлля Г. Хоткевич заснував Гуцульський театр, що протягом 1910—1912 рр. з успіхом виступав у багатьох місцях Галичини, включаючи Львів і Краків. У театральній трупі виступали актори-аматори, переважно неписьменні селяни-гуцули. Після повернення на Наддніпрянщину Г. Хоткевич запросив у 1914 р. акторів трупи на гастролі до Харкова, Одеси, Миколаєва, Херсона, Києва і навіть Москви. Організатори «гуцульських вечорів» продавали вироби народних умільців, працювали буфети, в яких відвідувачі мали змогу покуштувати страви гуцульської кухні. Своєрідною формою наддніпрянсько-галицьких взаємин стало запрошення на університетські курси у Львові влітку 1904 р. «молоді з російської України». На курсах читали лекції відомі вчені та громадські діячі М. Грушевський, І. Франко, К. Студинський, І. Брик, С. Томашівський, Ф. Вовк та ін. За даними Д. Дорошенка, серед 135 слухачів, переважно львів'ян, було майже півтора десятка студентів, що приїхали з Наддніпрянщини (В. Дорошенко, І. Липа з дружиною та ін.).

Мальовничий куточок Галичини Гуцульщина була місцем відпочинку і творчості видатних наддніпрянських діячів, що приїжджали до с. Криворівня (нині — Верховинського району). Так, на Гуцульщині влітку 1901 р. відпочивала Леся Українка, де в Криворівні й Буркуті мала зустрічі з І. Франком, В. Гнатюком та ін., побувала також у Яворові, Жаб'є (сучасна Верховина) тощо. Інтерес до галичан проявляв письменник М. Коцюбинський, що вперше приїхав до Галичини в 1890 р. Він листувався з І. Франком, І. Белеєм,

О. Барвінським та ін., а найбільше зблизився з В. Гнатюком (їх кореспонденція тривала з 1890-х рр.). На запрошення В. Гнатюка М. Коцюбинський приїжджав до Криворівні влітку 1910, 1911 і 1912 рр., де займався вивченням життя і побуту гуцулів. Етнографічний колорит Гуцульщини він відобразив у повісті «Тіні забутих предків», яку надрукував у львівському журналі «Літературно-науковий вістник» 1912 р. Гуцульщиною зацікавився М. Грушевський, що в 1902 р. вперше приїхав до Криворівні, а через кілька років купив там віллу, яку обладнав у гуцульському стилі. Учений перевіз сюди зі Львова частину своєї бібліотеки, де відпочивав і працював у літні місяці до 1914 р. У с. Криворівні, названому В. Гнатюком «українськими Афінами», М. Грушевський і галичани І. Франко, В. Гнатюк, І. Крип'якевич та ін. спілкувалися з діячами науки і культури з Наддніпрянщини Ф. Вовком, Г. Хоткевичем, Є. Тимченком, В. Щербаківським, М. Жуком, Дмитром і Володимиром Дорошенками, Олександром Олесем та ін., які приїжджали на відпочинок.

Серед наддніпрянських діячів багатолітні зв'язки з галичанами мав Ф. Вовк. Після Емського указу він був змушений виїхати за кордон, тривалий час проживав у Парижі. За підрахунками К. Студинського, було написано не менше трьохсот листів галичан до Ф. Вовка (від В. Гнатюка, І. Раковського, І. Франка, М. Павлика, М. Кордуби, О. Барвінського та ін.) і приблизно стільки ж — надіслано ним у Галичину. Ф. Вовк брав активну участь у діяльності НТШ у Львові (з 1899 р. — як дійсний член товариства), під його редакцією вийшло кілька томів праць етнографічної комісії товариства, яку він очолював протягом 1905—1909 рр. Крім «Записок НТШ», учений публікував свої праці в галицьких часописах «Правда», «Жите і слово», «Літературно-науковий вістник». О. Барвінський листовно навіть запропонував Ф. Вовку переїхати до Львова на постійне місце проживання для активізації наукової роботи, але справа так і не була вирішена. На запрошення М. Грушевського та етнографічної комісії НТШ Ф. Вовк у 1903—1906 рр. проводив

наукові дослідження в Карпатах спільно з І. Франком, І. Раковським, З. Кузелею та ін.

Свідченням активізації наддніпрянсько-галицьких зв'язків на початку ХХ ст. стали урочистості з нагоди вшанування пам'яті видатних українських діячів. Так, на відкриття пам'ятника зачинателю нової української літератури І. Котляревському до Полтави 30 серпня 1903 р. приїхала делегація у складі 13 галичан і буковинців (В. Стефаника, М. Кордуби, Ю. Романчука та ін.). Збереглися спогади очевидців про теплий прийом галичан і піднесеність українського духу серед учасників урочистостей. Д. Дорошенко згадував, що як тільки голова делегації Ю. Романчук вийшов на трибуну, щоб привітати учасників, «грим оплесків розлягся по цілій залі і довго не давав почати (говорити. — *І. Р.*)». У грудні 1903 р. в Галичині й Буковині було урочисто відзначено ювілей видатного композитора М. Лисенка. До Львова він приїхав з Є. Чикаленком і С. Єфремовим, пізніше побував у Станиславові, Коломиї, Чернівцях, де його з радістю вітали тисячі людей. К. Студинський писав у спогадах, що «свято Лисенка полишило по собі потрясаюче враження... Наш великий символ соборності українських земель був провідною думкою цілого свята». 2—3 січня 1904 р. галицька і буковинська делегація (А. Вахнянин, Є. Олесницький, В. Шухевич та ін.) приїхала на відзначення ювілею М. Лисенка до Києва. Наприкінці грудня того ж року більше десяти галицьких діячів з буковинцем О. Маковеєм вшанували в Києві ювілей письменника І. Нечуя-Левицького. Спільними акціями наддніпрянців і галичан стали похорони видатних діячів української культури, що уславилися на ниві української соборності, М. Лисенка в 1912 р., Лесі Українки і М. Коцюбинського в 1913 р.

Усвідомлення української соборності в Галичині, що було результатом активізації наддніпрянсько-галицьких взаємин, проявилось в поширенні культу Т. Шевченка. Знайомство галичан з творчістю автора «Кобзаря» на початку 1860-х рр. викликало інтелектуальну революцію у свідомості молодого покоління. Народовська молодь переписувала твори Т. Шев-

ченка від руки, вивчала їх напам'ять, О. Барвінський пізніше згадував, що «на громадських сходинах деклямували ми головню Шевченкові твори». Перше друковане видання творів Кобзаря у Львові вийшло 1867 р. під редакцією О. Барвінського. Шевченківські вечори, що регулярно відбувалися у Львові та головних містах Галичини з кінця 1860-х рр., були засобом пропаганди української національної ідеї. На шевченківському святі у Перемишлі 10 березня 1865 р., організованому народовцями, було вперше прилюдно виконано пісню-вірш «Ще не вмерла Україна», що стала національним гімном. На зламі XIX—XX ст. галицька громадськість почала увічнювати ім'я Т. Шевченка в пам'ятниках, назвах вулиць. Встановлення пам'ятних обелісків Т. Шевченку в Галичині з ініціативи місцевих українських громад були приурочені до вшанування ювілеїв його смерті (1911 р.) і народження (1914 р.), перший скульптурний пам'ятник-погруддя урочисто встановлено у Винниках біля Львова у 1913 р. Наприкінці XIX ст. у ряді галицьких міст з'явилися перші вулиці Т. Шевченка. Характерно, що львівський магістрат відповів відмовою на прохання НТШ в 1900 р. назвати площу перед будинком товариства ім'ям Т. Шевченка (вулиця, названа його іменем, знаходилася на окраїні Львова) і надати дозвіл на встановлення пам'ятника.

Однак загальний стан свідомості тогочасного українського суспільства, особливо на Наддніпрянщині, був далеким від уявлень про українство, які поширював тонкий прошарок національно свідомої інтелігенції. Наддніпрянська «тілка» українського руху на початку XX ст. суттєво поступалася в силі галицькій. По-перше, вона майже цілком перебувала під впливом федеративних поглядів М. Драгоманова і стала на самостійницькі позиції в період Української революції 1917—1921 рр., тоді як перехід до ідеї незалежної соборної Української держави в суспільній думці Галичини відбувся на зламі XIX—XX ст. По-друге, тактика наддніпрянських діячів була більш поміркованою, водночас серед галичан утверджувалася думка про необхідність рішучої боротьби за національно-державницькі ідеали. По-третє, ук-

раїнський рух під Росією, на відміну від галицького, не міг похвалитися масовістю. Є. Чикаленко згадував, що поїхавши на відкриття пам'ятника І. Котляревському в 1903 р. в одному потязі з Києва до Полтави, представники наддніпрянської інтелігенції жартома казали: «Коли, боронь Боже, наш поїзд розіб'ється, то надовго припиниться відродження української нації...». По-четверте, вагомий вклад у розвиток національного руху в Галичині в XIX ст. зробили греко-католицькі священики, тоді як Українська автокефальна православна церква стала, по суті, витвором цього руху, виділилася з лона Російської православної церкви в умовах національно-державного будівництва після Лютневої революції 1917 р. у Росії.

Під час першої російської революції 1905—1907 рр., що відкрила штучні перешкоди для розвитку українського руху, в наддніпрянсько-галицьких стосунках намітилися тривожні тенденції. Лібералізація політичного режиму в Росії виявила загрозу в перспективі відмежування Наддніпрянщини від Галичини. З метою протидії цьому М. Грушевський написав статтю «Галичина і Україна». «...Україна піде своєю відмінною дорогою, — застерігав він, — і віддалення її від Галичини буде збільшатися з кожним кроком, коли не подбати про зближення їх доріг». На його думку, існувала реальна небезпека створення «за яких 20—30 літ... двох національностей на одній етнографічній основі, подібно як серби й хорвати...» М. Грушевський закликав наполегливо втілювати в життя ідею всеукраїнської єдності: «Галичина не може допустити себе до відокремлення від України. Не може довести до того, щоб стати їй чужою...» Особливо гострі дискусії між наддніпрянцями і галичанами на початку XX ст. точилися навколо формування української літературної мови. Відомий український письменник І. Нечуй-Левицький навіть писав у 1907 р., що «Галичина, покориштувавшись якою-такою вольністю друку в Австрії, вже виробила нову вищу письменську мову... Але нам, українцям, брати ту вищу мову... і користуватися нею — не можна». Закріпленню стандартних норм української мови сприяв чотири томний слов-

ник Б. Грінченка («Словарь украинского языка»), опублікований у 1907—1909 рр. Характерно, що Б. Грінченко закликав галичанина К. Паньківського (між ними були багатолітні товариські стосунки) до «єднання в справі нашої мови», «повної терпимості до мовних одмін (діалектних. — *І. Р.*) на практиці».

Серйозні розходження в поглядах і відверті конфлікти між галичанами і наддніпрянцями не зменшували прагнення до української соборності. Мабуть, причину цього варто шукати не тільки у сфері почуттів, ірраціонального чинника, що служив основою для формування національного міфу, але й у врахуванні чисто прагматичних інтересів. Роль Галичини в національному відродженні (модерному націотворенні) була багато в чому похідною від становища Наддніпрянщини, яку не випадково сучасники називали «Великою Україною». По-перше, галицькі русини не мали достатніх матеріальних та інтелектуальних ресурсів, аби самостійно розв'язати ключові завдання національного руху — стандартизувати літературну мову на основі народнорозмовної, сформувані власну цілісну національну концепцію історії. «Всего этого, — писав російський вчений О. Пипін, — никак не могли бы создать сами галичане при бедности их материальных средств, при отсутствии русской школы, при являвшемся отсюда недостатке деятелей и учено-литературного опыта». Українські діячі з Наддніпрянщини за інтелектуальним рівнем загалом переважали своїх галицьких колег (за винятком І. Франка, який був швидше талановитим самородком, аніж продуктом австрійської системи). А. Вахнянин визнавав, що «рішучий перелом, чи переверот в поглядах наших на літературу руську» зробили саме твори наддніпрянських письменників.

По-друге, ідентифікація з Наддніпрянщиною давала місцевим русинам шанс стати силою, що була здатна за кількістю населення і територіально протистояти домінуючим у Галичині полякам. Елементи новочасної української національної ідентичності, передусім українська літературна мова за прикладом творчості наддніпрянських письменників І. Котляревського, Т. Шевченка та ін., були перенесені з підросій-

ської України на галицький ґрунт, що допомогло в протистоянні з місцевими поляками. Цьому об'єктивно «посприяла» русифікаційна політика російського царизму, особливо Емський указ 1876 р., що спонукала до культурної експансії наддніпрянських громадівців у Галичину в пошуках можливостей для легальної діяльності. Етнонім «українці», по суті, запозичений галичанами в наддніпрянців (до середини XIX ст. він практично не використовувався як самоназва або в урядовому вжитку в Галичині, країни мали назву «русини, «руські», по-німецьки «Ruthenen» тощо), дав змогу подолати русофільство як національно-політичну орієнтацію частини галицького суспільства, зблизити дві «гілки» національного руху.

Таким чином, під ідейним впливом демократичних ідей із Заходу, Французької революції 1789—1794 рр., що дала історичний приклад національної держави, почалося українське національне відродження (модерне націотворення) по обидва боки австро-російського кордону, стимулюючим чинником якого були особисті взаємини українських діячів Галичини і Наддніпрянської України. Незважаючи на регіональні особливості та різницю політичних режимів (особливо після конституційних реформ і демократизації суспільного устрою в Австро-Угорській імперії, тоді як Росія залишалася «тюрмою народів»), серед інтелігенції як провідника національного руху посилювалося відчуття єдності русько-українського простору, належності до поділеного державними кордонами українського («руського», «малоруського») народу, окремого від польського й російського. Більш-менш регулярні листовні контакти деяких галичан і наддніпрянців було започатковано з середини 1830-х рр., а тенденція до активізації взаємин намітилася в останній третині XIX ст. В умовах поглиблення репресій російського царизму щодо українства наддніпрянські діячі звернули посилену увагу на Австро-Угорщину, з її конституційними можливостями, що сприяло перенесенню в Галичину центру українського руху. У свою чергу, галицькі народовці шукали ідейної і матеріальної підтримки в протистоянні з домінуючим у краї польським рухом.

Наддніпрянсько-галицькі взаємини, попри цензурні перешкоди, в кінці XIX — на початку XX ст. внаслідок політизації українського національного руху активізувалися в різних формах: як і раніше, переважно через листування, публікацію в галицькій періодиці праць наддніпрянських авторів, а також наукову співпрацю, особисті періодичні візити наддніпрянських діячів у Галичину, у т. ч. на відпочинок (рідше — галичан на Наддніпрянщину), діяльність політичних емігрантів з підросійської України в краї, спільне відзначення ювілеїв видатних українських діячів тощо. Однак взаємовідносини українських діячів не набули масового характеру як через об'єктивні (зокрема, відмінність політичної культури, вузький прошарок національно свідомої інтелігенції як провідної верстви суспільства, особливо в Росії, урядові переслідування, брак коштів тощо), так і суб'єктивні причини. Суперечності в наддніпрянсько-галицьких взаєминах з особливою силою проявилися в період Української революції 1917—1921 рр., що на тлі несприятливих зовнішньополітичних обставин спричинило відмінне бачення перспектив національного руху.

Ігор Райківський

ПОМІЖ АСИМІЛЯЦІЄЮ ТА НАЦІЄЮ: ЄВРЕЇ ГАБСБУРЗЬКОЇ ГАЛИЧИНИ (1772—1918)

Класик єврейської літератури Шолом-Алейхем (Шолом Нохумович Рабинович) зустрів новий 1906 рік у Львові. У грудні 1905 року письменник з сім'єю перетнув кордон поміж Російською та Австро-Угорською імперіями у повітовому місті Броди і згодом переїхав до столиці Галичини. Львів, у якому родина прожила до літа, став транзитним пунктом на її шляху до Нью-Йорка.

Шолом-Алейхем змушений був покинути свій дім у Києві через зростання антисемітських настроїв. 17 жовтня 1905 року, під тиском масового страйку, цар Микола II оприлюднив Маніфест, який остаточно санкціонував створення у Російській імперії виборного парламенту — Державної думи. У демонстраціях з нагоди запровадження конституційної монархії взяла участь велика кількість членів єврейських робітничих партій. Через це противники демократичних перетворень почали вбачати у євреях основних інспіраторів повалення монархічної влади. Під час одного з київських зібрань у натовпі поширилася чутка про єврейських активістів, що понівечили портрет Миколи II. Це стало приводом до триденного погрому, який, за невторчання поліції, тривав у місті з 18 по 20 жовтня. Загинули десятки, постраждали сотні людей та майно загальною вартістю від 10 до 40 мільйонів рублів. Прояви масового насилля призвели до зростання почуття страху серед київських юдеїв. Міська влада доклалася до цього, посиливши перевірки серед тих верств єврейського населення, що не мали офіційного права на перебування у Києві. Сотні сімей

Підписано до друку 26.08.16. Формат 84×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 21,84. Облік.-вид. арк. 23,63.
Тираж 1000 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Електронна адреса:
www.folio.com.ua
E-mail: market@folio.com.ua
Інтернет-магазин
www.bookpost.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
61057, Харків, вул. Римарська, 21А
Свідоцтво про реєстрацію
ДК № 3194 від 22.05.2008 р.

Проект «Україна». Австрійська Галичина / авт.-
П 79 упоряд. М. Р. Литвин; худож.-оформлювач О. А. Гуга-
лова. — Харків: Фоліо, 2016. — 410 с.: іл.
ISBN 978-966-03-7612-0.

Ця книга — діалог істориків, географів, літературознавців, письменників і публіцистів про час і простір південно-західної Галичини від кінця XVIII ст. до Першої світової війни, розпаду Дунайської монархії. Насамперед показано історичну спадщину «довгого» XIX ст. У цей час у складі Австро-Угорської монархії Галичина стала нафтовим Клондайком та Ельдорадо — одним із світових центрів видобутку «чорного золота». В кінці XIX — на початку XX ст. до неї була прикута увага багатьох політиків і міжнародних компаній: на певний час край став об'єктом конкуренції між представниками великого капіталу. У столиці Галичини з'явилася перша на українських землях газета, запущено дирижабль, залізничний потяг і трамвай, на базі дрогобицької нафти винайдено газову лампу. Там з'явилися перші українські партії, наукові товариства, студентські об'єднання, кооперативні структури, парамілітарні і скаутські організації, бальнеологічні курорти, футбольні та хокейні команди. Карпатський край кінця XIX — початку XX ст. став П'ємонт не лише для українців, але й поляків, які здобули неоціненний управлінський досвід у Галицькому сеймі і Віденському парламенті; батьківщиною для галицьких євреїв, які теж бажали політичних свобод, національно-державного усамостійнення. Така подорож в австрійську/південно-західну Галичину дозволить краще зрозуміти трагедію і велич історії не лише цього краю з кінця XVIII ст. до Першої світової війни, але й всієї України. Україна, яка завжди прагнула єднання, миру, господарського і культурно-освітнього поступу.

ББК 63.3(4 УКР)